

УДК 340.12

Н. В. Пога

ВПЛИВ МІЖНАРОДНОГО ЧИННИКА НА СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Актуальність теми. Розбудова правової держави та формування громадянського суспільства в Україні є стратегічними пріоритетами сучасних демократичних перетворень, а наукові розробки у даній галузі характеризуються високою інтенсивністю їх проведення. Предметом досліджень українських правознавців є загальні та окремі проблеми становлення і розвитку теорії громадянського суспільства, які розглядаються в різних аспектах. Необхідність розробки і практичної реалізації концепції правової держави ставить перед вітчизняною теорією та практикою ряд комплексних проблем, однією з яких є поєднання загальносвітових закономірностей із конкретними особливостями та національною специфікою розгортання громадянського суспільства в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стосовно концептуального оформлення та вивчення громадянського суспільства вагомими є доробки таких науковців, як В. Андрущенко, В. Барков, В. Бебик, В. Бех, І. Воронов, В. Горбатенко, В. Демидов, Т. Довгунь, Г. Зеленько, М. Калініченко, А. Карась, А. Колодій, І. Кресіна, А. Кудряченко, І. Курас, М. Михальченко, І. Пасько, Я. Пасько, М. Патей-Братасюк, В. Проценко, Т. Розова, Ф. Рудич, М. Рябчук, Ю. Тодика, Ю. Узун, В. Чепинога, О. Чувардинський, Ю. Шемшученко, Г. Щедрова та ін.

В найбільш загальному вигляді громадянським визнається лише таке суспільство, рівень розвитку якого гарантує його членам рівноправність, забезпечує захист їхніх прав і свобод та уможливує створення й функціонування недержавних об'єднань громадян та неурядових організацій.

Як відомо, національне державотворення має відповідну специфіку, проте необхідно враховувати те, що сама ідея громадянського суспільства є загальнолюдським надбанням, а першорядне значення для правового забезпечення громадянського суспільства в Україні мають міжнародні правові акти.

Мета дослідження. Метою даної статті є дослідження та виклад положень міжнародно-правових актів, що встановлюють засади юридичного забезпечення прав людини, зокрема реалізацію одного із ключових прав, необхідних для функціонування громадянського суспільства, — права на об'єднання громадян, та діяльність неурядових організацій — як єдиної системи цінностей і норм.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стосовно юридичного забезпечення прав людини міжнародним співтовариством в рамках ООН вироблено ряд документів: декларацій, актів та договорів. Перший з них — Загальна декларація прав людини (10 грудня 1948 р). Визнаючи природний характер прав людини, декларація проголосила, що «всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності і правах» (ст. 1), а «кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри,

статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища» (ст. 2) [1].

Другим важливим міжнародним документом з прав людини є Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (16 грудня 1966 р.). У преамбулі пакту відзначається, що проголошені ним права впливають з властивої людській особі гідності, а ідеал людської особи, вільної від страху та нужди, можна здійснити лише за наявності таких умов, за яких кожен може користуватися своїми економічними, соціальними і культурними правами. Конкретний їх перелік розпочинається з проголошення права на працю і завершується правом на користування результатами наукового прогресу (ст.ст. 6–15). Згідно зі ст. 2 Пакту, держави, які приєдналися до нього, зобов'язалися в індивідуальному порядку і в порядку міжнародної допомоги та співробітництва, зокрема в економічній і технічній галузях, вжити в максимальних межах наявних ресурсів заходи щодо забезпечення поступового здійснення визначених у цьому документі прав усіма належними способами, включаючи, зокрема, ухвалення законодавчих актів. Держави також брали на себе зобов'язання гарантувати, що права, проголошені в Пакті, здійснюватимуться без будь-якої дискримінації [2].

Третій важливий документ у сфері прав людини — Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (16 грудня 1966 р.) проголошує широкий перелік основних прав і свобод, які повинні надаватися кожною державою всім особам, що перебувають у межах її території та під її юрисдикцією без дискримінації за будь-якими ознаками (п. 1. ст. 2). З цією метою його учасники взяли на себе зобов'язання вжити законодавчі або інші заходи відповідно до своїх конституційних процедур, які можуть виявитися необхідними для здійснення прав, визнаних у Пакті (п. 2. ст. 2). В Пакті підкреслюється рівність всіх перед законом (ст. 23) та визнається право осіб, які належать до етнічних, релігійних і мовних меншостей, користуватися своєю культурою, мовою та сповідувати свою релігію і виконувати її обряди (ст. 27).

Деякі положення цього Пакту стосуються питань, які регулюються також Пактом про економічні, соціальні і культурні права. Зокрема, це право кожної людини на свободу асоціації з іншими, включаючи право створювати профспілки і вступати до них для захисту своїх інтересів (п.1 ст. 22). У третій частині Пакту (ст.ст. 6–27) міститься конкретний перелік громадянських і політичних прав, які повинні бути забезпечені людині в кожній державі [3].

Зазначені три міжнародно-правові акти називають «Хартією прав людини». Юридична сила документів, що до неї входять, різна. Загальна декларація прав людини містить у собі норми-рекомендації — закріплені в ній положення бажані, але не обов'язкові для держав-членів ООН. Їхнє юридичне значення і сила виникає з того, що в міжнародному праві поряд з договором важливу роль відіграє і звичай, який формується в результаті міжнародної практики держав і поступово визнається ними правовою нормою. Зокрема, проголошені в Загальній декларації основні права і свободи: (1) розглядаються більшістю країн як юридично обов'язкові звичаєві чи договірні норми; (2) увійшли до конституцій багатьох країн світу; (3) використовуються при тлумаченні на-

ціонального законодавства з прав людини, а також у судовій практиці. Норми поведінки, що закріплені в Пактах, які по сутності є міжнародними договорами, вважаються обов'язковими для держав, що приєдналися до них. Засоби щодо втілення положень Пактів у життя містяться як в самих Пактах, так і в окремих документах — Факультативному протоколі до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та другому Факультативному протоколі до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, спрямованому на скасування смертної кари.

Конституція України імплементувала основні положення міжнародно-правових актів з прав людини. Актуальність міжнародно-правових актів у сфері громадянського суспільства підсилюється можливістю використання і міжнародно-правових засобів забезпечення прав людини. Ст. 55 Конституції України дозволяє звернутися за захистом своїх прав і свобод до відповідних органів міжнародних установ і організацій, членом або учасником яких є Україна. Фактично всі нормативні перешкоди на шляху до забезпечення прав і свобод людини і громадянина усунені тим, що норми Конституції є нормами прямої дії. Це гарантує можливість звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод громадянина безпосередньо на підставі Конституції України. Визначальним кроком у цьому напрямку стала ратифікація Україною у 1997 р. Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [4]. Громадяни України отримали можливість звертатися за захистом своїх порушених прав до Європейського суду з прав людини. Приєднавшись у 1990 р. до факультативного протоколу Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р., Україна також визнала компетенцію Комітету ООН з прав людини щодо розгляду індивідуальних скарг громадян України стосовно порушення їх прав і свобод, гарантованих цим пактом [5].

Європейська законотворчість та практика стосовно громадянського суспільства виходять із необхідності безумовного виконання та гарантування одного із основоположних прав людини — права на свободу зібрань та об'єднання. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, прийнята у 1950 р., встановлює свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, в тому числі створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів (ст. 11) [6].

Окрім того, акти міжнародних органів, організацій та форумів звертають увагу держав на необхідність сприяння співробітництву між національними установами з прав людини та неурядовими організаціями. Паризькі принципи щодо статусу національних установ із захисту і заохочення прав людини, прийняті на Першій міжнародній нараді національних установ з прав людини (9 жовтня 1991 р.), а згодом схвалені Генеральною асамблеєю ООН та Комісією ООН з прав людини, рекомендують національним установам розвивати відносини з неурядовими організаціями, які займаються захистом та заохоченням прав людини, соціальним і економічним розвитком, боротьбою проти расизму, захистом особливо вразливих груп. Паризькі принципи конкретизують один із напрямків такого співробітництва, передбачаючи, що до складу національ-

них установ повинні входити також і представники неурядових організацій, компетентних у відповідних галузях суспільного життя. Таким чином, як міжнародні стандарти у цій сфері, вони визначають, зокрема, додаткову роль неурядових організацій у діяльності національних установ. В національних законодавствах більшості країн світу, де створені такі установи, міжнародне співробітництво національних установ, у тому числі з неурядовими організаціями, закріплене як один із напрямів їх функціонування. Співробітництво міжнародних неурядових організацій (далі — МНУО) та національних організацій полягає у консультаціях, обміні інформацією, активній взаємодії у вирішенні спеціальних питань.

Важлива роль міжнародних громадських організацій у справі захисту прав людини і в гуманітарній діяльності на національному, регіональному та міжнародному рівнях, була підкреслена на Весвітній конференції з прав людини і як результат знайшла визнання у Віденській декларації та Програмі дій від 25 червня 1993 р. (п. 38) [7].

Генеральна Асамблея ООН у своїх резолюціях не раз підкреслювала важливу і конструктивну роль, яку неурядові організації можуть відігравати у співробітництві з національними установами у вдосконаленні діяльності щодо захисту і заохочення прав людини. Стаття 16 Декларації «Про право і обов'язок окремих осіб, груп та органів суспільства заохочувати і захищати права людини і основні свободи», яка була прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН в 1999 р., говорить про те, що неурядові організації відіграють важливу роль в сприянні більш глибокому розумінню громадськістю питань, пов'язаних зі всіма правами людини і основними свободами, шляхом такої діяльності, як просвітництво, професійна підготовка та дослідження в цих галузях [8].

Спільною для вищеназваних документів про співробітництво між неурядовими організаціями та національними установами з прав людини є загальна ідея про те, що хоча вони є різними за своєю природою та складом, проте мають спільну мету — захист прав людини.

Питання співробітництва неурядових організацій та національних установ стали предметом обговорення на регіональних міжнародних форумах, де учасники виробляли механізми співпраці у різних сферах, а також відповідні рекомендації урядам щодо сприяння такому співробітництву. Наприклад, третя регіональна зустріч Азіатсько-Тихоокеанського форуму національних установ з прав людини (Джакарта, Індонезія, 1998 р.) рекомендувала національним установам здійснити заходи для заохочення більш ефективної співпраці з неурядовими організаціями, які б включали, зокрема: заохочення урядів призначати осіб з неурядових організацій як членів національних установ з прав людини; створення консультативних органів при національних установах з прав людини, до складу яких повинні входити представники громадянського суспільства; розширення навчальної діяльності, яка б включала штат із представників від національних установ та неурядових організацій; надання можливості неурядовим організаціям проводити дослідження від імені національних установ з прав людини [9].

Кандійська Програма дій «Співробітництво між національними установами з прав людини та неурядовими організаціями», яка була прийнята членами Азіатсько-Тихоокеанського форуму національних установ з прав людини на нараді у м. Канді (Шрі Ланка, 26–28 липня 1999 р.), визначила механізми співробітництва національних установ та неурядових організацій, а також визначила шляхи співпраці в окремих областях, зокрема, в питаннях розгляду скарг та проведення розслідування, законодавства, відносин з законодавчими органами та спільної міжнародної діяльності [10].

Причиною уваги до МНУО на міжнародному рівні полягають у їх ролі та значенні — їх діяльність охоплює сьогодні, практично, всі сфери міжнародних відносин. МНУО є носіями світової громадської думки, інституалізованими суб'єктами світового громадянського співтовариства. Вони мають забезпечувати умови для реалізації на міжнародному рівні потреб та інтересів, цілей та прагнень громадянських суспільств. У липні 2002 р. учасники багатосторонньої зустрічі, організованої Радою Європи у Страсбурзі, прийняли «Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі», де були вперше систематизовані основні європейські стандарти у цій галузі [11].

Однак найбільш повний та систематизований звіт загальновизнаних європейськими державами стандартів щодо розвитку взаємодії держав із неурядовими організаціями міститься у «Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам — членам стосовно правового статусу неурядових організацій у Європі № СМ / Рес (2007) 14» (далі — Рекомендація). Цей документ був прийнятий Комітетом Міністрів Ради Європи 10 жовтня 2007 р. Він визначає рекомендовані нормативно-правові параметри для функціонування НУО як одного із найважливіших інститутів громадянського суспільства. Його дієвість спирається на Ст. 15 Статуту Ради Європи [12].

За визначенням Рекомендації термін «неурядові організації» включає в себе добровільні самоврядні об'єднання або організації, створені для реалізації некомерційних завдань їхніх засновників або членів. До них не належать політичні партії [13].

Цей документ має системний характер. Його текст містить приписи стосовно всіх важливих питань для утворення та оптимального функціонування НУО. У ньому сформульовані загальні принципи правового положення НУО, відстоюється свобода вибору ними цілей своєї діяльності, прописані порядок утворення організацій і членства в них, розглянуті питання правосуб'єктності НУО (зокрема, набуття правосуб'єктності, створення відокремлених підрозділів, внесення змін до установчих документів, припинення правосуб'єктності, статус іноземних НУО), порядок управління НУО, майнові та фінансові питання (збір внесків, право власності, державна підтримка НУО), підзвітність і відповідальність НУО та їх участь у прийнятті рішень органів влади.

Висновки. Таким чином, ідеї, що виступають в якості засад створення та функціонування громадянського суспільства і належать до вершин гуманітарної думки сучасності, мають не тільки загальноцивілізаційну спрямованість,

а й універсальний нормативний характер завдяки своєму оформленню. Саме тому величезне значення для правового забезпечення громадянського суспільства в Україні мають відповідні міжнародні правові акти, в першу чергу ті із них, які гарантують та регламентують права людини, зокрема реалізацію права на об'єднання громадян, а також діяльність неурядових організацій. Серед цих актів містяться документи, які не тільки проголошують загальні принципи реалізації цих прав, але й унормовують цілий комплекс питань щодо діяльності міжнародних неурядових організацій, і містять конкретні рекомендації стосовно творення нормативно-правової бази для діяльності неурядових організацій на національному рівні.

Література

1. Всеобщая декларация прав человека от 10.11.1948. — Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт // Законодавство України [Електронний ресурс] — Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015
2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права / Прийнято 16. 12. 1966 г. Генеральною Асамблеєю ООН. Док. ООН А/RES/2200 А (XXI). — Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт // Законодавство України [Електронний ресурс] — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права / прийнято 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН. Док. ООН А/RES/2200 А (XXI). — Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт // Законодавство України [Електронний ресурс] — Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_043
4. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17.07.1997 № 475/97-ВР. — Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт // Законодавство України [Електронний ресурс] — Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=475_%2F97-%E2%F0
5. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права ООН від 16.12.1966. — Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт // Законодавство України [Електронний ресурс] — Режим доступу http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_086
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. — Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт // Законодавство України [Електронний ресурс] — Режим доступу http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004
7. Віденська декларація від 25.06.1993. — Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт // Законодавство України [Електронний ресурс] — Режим доступу http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_189
8. Декларация о праве и обязанности отдельных лиц, групп и органов общества поощрять и защищать общепризнанные права человека и основные свободы от 09.12.1998. — Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт // Законодавство України [Електронний ресурс] — Режим доступу http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_349
9. The Third Annual Meeting of the Asia Pacific Forum of National Human Rights. Institutions was held in Jakarta, Indonesia, from 7 to 9 September 1998. — The Asia Pacific Forum of National Human Rights Institutions [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://www.asiapacificforum.net/about/annual-meetings/3rd-indonesia-1998/downloads/final.pdf>
10. Kandy Program of Action: Cooperation Between National Institutions and Non-Governmental Organizations. The Program of Action. — The Asia Pacific Forum of National Human Rights Institutions [Електронний ресурс] — Режим доступу : http://www.asiapacificforum.net/support/training/regional-workshops/non-government-organisations/downloads/Kandy_Program_of_Action.doc/at_download/file

11. Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі від 5.07.2002 р. // Юридичний вісник України. — 2002. — № 50 / Український незалежний центр політичних досліджень [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=5850>
12. Статут Ради Європи від 5.05.1949. — Рада Європи. Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.coe.kiev.ua/docs/cets/cets001.html>
13. Рекомендація Ради Європи CM/Rec(2007)14 щодо правового статусу неурядових організацій в Європі від 10.10.2007. — Держінформ'юст. Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/0/23578>

Анотація

Рога Н. В. Вплив міжнародного чинника на становлення громадянського суспільства в Україні. — Стаття.

Статтю присвячено міжнародно-правовим аспектам формування громадянського суспільства в Україні. Наголошується, що створення і нормальне функціонування громадянського суспільства пов'язане із розвитком міжнародно-правового механізму захисту прав людини та міжнародної регламентації діяльності неурядових організацій.

Ключові слова: громадянське суспільство, права людини, міжнародні неурядові організації, міжнародні стандарти, співробітництво.

Аннотация

Рога Н. В. Влияние международного фактора на становление гражданского общества в Украине. — Статья.

Статья посвящена международно-правовым аспектам формирования гражданского общества в Украине. Акцент сделан на том, что создание и нормальное функционирование гражданского общества связано с развитием международно-правового механизма защиты прав человека и международной регламентации деятельности неправительственных организаций.

Ключевые слова: гражданское общество, права человека, международные неправительственные организации, международные стандарты, сотрудничество.

Summary

Roga N. V. The influence of international factor to the establishment of civil society in Ukraine. — Article.

The article deals with international law aspects of formation of civil society in Ukraine. The establishment and normal functioning of civil society allegedly depends on development of international law human rights protection mechanism and international regulation of activities of non-governmental organizations.

Keywords: civil society, human rights, international non-governmental organizations, international standards, cooperation.